Vol 1 Issue 9 March 2012

ISSN No :2231-5063

International Multidisciplinary Research Journal

Golden Research Thoughts

Chief Editor
Dr.Tukaram Narayan Shinde

Publisher
Mrs.Laxmi Ashok Yakkaldevi

Associate Editor
Dr.Rajani Dalvi

Honorary
Mr.Ashok Yakkaldevi

Welcome to GRT

RNI MAHMUL/2011/38595 **ISSN No.2231-5063**

Golden Research Thoughts Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial board.Readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

International Advisory Board

Kamani Perera
Regional Center For Strategic Studies, Sri Lanka

Janaki Sinnasamy
Librarian, University of Malaya

Romona Mihaila
Spiru Haret University, Romania

Delia Serbescu
Spiru Haret University, Bucharest, Romania

Anurag Misra
DBS College, Kanpur

Titus PopPhD, Partium Christian University, Oradea,Romania

Mohammad Hailat
Dept. of Mathematical Sciences, University of South Carolina Aiken

Abdullah Sabbagh
Engineering Studies, Sydney

Ecaterina Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest

Loredana Bosca
Spiru Haret University, Romania

Fabricio Moraes de Almeida
Federal University of Rondonia, Brazil

George - Calin SERITAN
Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences Al. I. Cuza University, Iasi

Hasan Baktir
English Language and Literature Department, Kayseri

Ghayoor Abbas Chotana
Dept of Chemistry, Lahore University of Management Sciences[PK]

Anna Maria Constantinovici
AL. I. Cuza University, Romania

Ilie Pintea,
Spiru Haret University, Romania

Xiaohua Yang
PhD, USA

......More

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade
ASP College Devrukh,Ratnagiri,MS India

R. R. Patil
Head Geology Department Solapur University,Solapur

Rama Bhosale
Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel

Salve R. N.
Department of Sociology, Shivaji University,Kolhapur

Govind P. Shinde
Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai

Chakane Sanjay Dnyaneshwar
Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune

Awadhesh Kumar Shirotriya
Secretary,Play India Play,Meerut(U.P.)

Iresh Swami
Ex - VC. Solapur University, Solapur

N.S. Dhaygude
Ex. Prin. Dayanand College, Solapur

Narendra Kadu
Jt. Director Higher Education, Pune

K. M. Bhandarkar
Praful Patel College of Education, Gondia

Sonal Singh
Vikram University, Ujjain

G. P. Patankar
S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka

Maj. S. Bakhtiar Choudhary
Director,Hyderabad AP India.

S.Parvathi Devi
Ph.D.-University of Allahabad

Sonal Singh,
Vikram University, Ujjain

Rajendra Shendge
Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur

R. R. Yalikar
Director Managment Institute, Solapur

Umesh Rajderkar
Head Humanities & Social Science YCMOU,Nashik

S. R. Pandya
Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai

Alka Darshan Shrivastava
Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar

Rahul Shriram Sudke
Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore

S.KANNAN
Annamalai University,TN

Satish Kumar Kalhotra
Maulana Azad National Urdu University

Address:-Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.aygrt.isrj.org

ISSN No-2231-5063 Vol.1,Issue.IX/March 2012pp.1-4

Research Paper

शिवा काशिद व बाजीप्रभूंचे बलिदान – पन्हाळगडाचा वेढा

अनिल माणिकराव बैसाणे
झेड् बी. पाटील कॉलेज, देवपूर, धुळे

प्रस्तावना :

अफजलखानाचा वध आणि रुस्तुम झमानचा पराभव याचे शल्य विजापुरी दरबारात बोचत राहिले. याचा सूड घेऊन शिवाजी महाराजांचा बंदोबस्त करण्यासाठी आदिलशाहने कर्नाटकातील कर्नुल प्रांताचा सुभेदार सिद्ध जोहर यास पाठविले. त्याच्या नेतृत्वात वीस हजार घोडदळ व पस्तीस हजार पायदळ आणि रुस्तुम झमान व फाजलखान यांना पाठविण्यात आले. यावेळी महाराज पन्हाळगडावर होते. म्हणून सिद्धी जोहरने पन्हाळगडासच वेढा दिला. या दरम्यान औरंगजेबाने आपल्या दरबारातील पराक्रमी उमराव शाहीस्तेखानाची दक्षिणेच्या सुभेदारीवर नियुक्ती करून शिवरायांच्या पाडावाची जबाबदारी सोपविली. आदिलशाही व मोगली आक्रमणांच्या दुहेरी संकटामध्ये महाराज सापडले होते. अशा परिस्थितीत पन्हाळ्यातून सुटका करून घेतल्याशिवाय तरणोपाय नव्हता. ही जाणिव महाराजांना झाली.

शिवरायांची सुटका – शिवा काशीदचे बलिदान :

प्रतिप्रतिमांचा उपयोग करून घेणे हा एक वैशिष्ट्यपूर्ण भाग महाराजांच्या गनिमी युद्धतंत्राचा होता. महत्त्वाच्या प्रसंगी महाराजांनी आपल्याप्रमाणेच हुभे–हुभ दिसणाऱ्या सवंगड्यांचा पराक्रम स्वराज्य रक्षणाकरिता कारणी लावला. पन्हाळ्याच्या पायथ्याशी असलेल्या नेबापूर गावातील पायदळातील शूर सैनिक शिवा काशीद हा न्हावी उमदा तरुण शिवाजी महाराजांसारखा दिसायला होता. पन्हाळ्यात साडेचार महिने एवढा प्रदीर्घ काळ महाराज अडकून पडले होते. एकाच ठिकाणी जास्त दिवस अडकून पडणे हिताचे नसल्याने महाराजांनी सुटकेची धाडसी योजना आखली. त्यानुसार शिवा काशीद महाराजांच्या पेहरावात शिवाजी म्हणून पालखीतून राजमार्गाने जाणार तर महाराज दुसऱ्या पालखीतून राजदिंडीच्या मार्गाने विशाळ गडाकडे जाण्याचे ठरले. त्यानुसार वरकरणी तहाची बोलणी लावून सिद्धीजोहरला बेसावध ठेवले व 12 जुलै 1660 रोजी रात्री मुसळधार पावसात महाराज राजदिंडीच्या मार्गाने पालखीतून निघालेत, तर शिवा काशीद राजमार्गाने निघालेत. सिद्धीजोहरच्या हाती शिवा काशीद लागल्याने शिवाजीच आपल्या ताब्यात आल्याचा आनंद झाला. मात्र हा खरा शिवाजी नसून आपण फसविले गेल्याचा राग सिद्धीस आला. त्याने शिवा काशिदास जाब विचारत ठार मारले. शिवा काशिदने लाखांचा पोशिंदा करिता स्वतः बलिदान देवून शिवरायांवरील निष्ठा व्यक्त केली.[1] या नाट्यामध्ये विजापूर फौज अडकल्याने खऱ्या शिवरायांना पन्हाळ्यातून सुटून जाण्यास वाव मिळाला.

बाजीप्रभू व फुलाजीप्रभू देशपांडेंचे बलिदान :

शिवरायांनी पन्हाळगडाच्या वेढ्यातून सुटका करून दिंडी दरवाज्यातून बाहेर पडलेत. शिवरायांची पालखी घेऊन बाजीप्रभू व फुलाजीप्रभू हे दोन्ही बंधु आपल्या सहाशे मावळ्यांसह

मुसळधार पावसाळ्या रात्री विशाळगडाच्या दिशेने जोरात निघाले. सिद्धी मसूद व फाजलखानाने शिवरायांचा पाठलाग चालविला. वेगाने घोडदौड चालविल्याने ते शिवरायांच्या जवळ येवून पोहचले. तेव्हां महाराजांनी गजापुरुच्या खिंडीत बाजी आणि फुलाजीप्रभू या बंधुंच्या नेतृत्वात तीनशे मावळे देवून विजापुरी फौजेस रोखण्याची जबाबदारी दिली. राहिलेल्या तीनशे मावळ्यांसह महाराज विशाळगडाकडे निघाले. खिंड अरुंद असल्याने एकदम शत्रू सैन्यास पुढे येणे शक्य नव्हते. प्राणपणाने बाजीने खिंड लढविली. प्राणांतिक जखमांनी विव्हळत असलेला बाजी शिवराय गडावर पोहचल्याच्या तोफेच्या इशाऱ्याची वाट पहात होते. तिकडे विशाळगडासही शत्रूंचा वेढा भेदून महाराजांनी प्रवेश मिळविला आणि तोफेचा इशारा दिला. महाराज गडावर पोहचले हे समजताच पराक्रमाची शर्थ करणाऱ्या बाजीप्रभूंनी स्वतःला धन्य समजत प्राण सोडला. मावळे बाजींचे शव घेवून त्वरेने विशाळगडावर पोहचले. बाजी व त्यांच्या सहकाऱ्यांनी आत्मबलिदानाने गजापूरची खिंड पावन केली. त्यांच्या सन्मानार्थ शिवरायांनी या खिंडीस 'पावनखिंड' हे नाव दिले.[2] याठिकाणी लिओनिडास या ग्रीक राजाचा थर्मापिलीच्या खिंडीत इराणी सैन्याला रोखून धरण्याच्या पराक्रमाचे स्मरण होते.

महाराज पन्हाळगड सिद्धीला देतात :

पन्हाळ्यावरून सुटून आल्यानंतर महाराजांचा किल्लेदार त्र्यंबक भास्कर यांनी किल्ला लढविला. महाराज विशाळगडावरून राजगडावर येवून मातोश्री जिजाऊंची भेट घेतली. दरम्यान शाहिस्तेखानाने चाकणचा किल्ला घेवून पुण्यात लाल महालातच मुक्काम केला. तथापि आदिलशाह स्वतः स्वराज्यावरील मोहीमेस निघाला होता. अशा दुहेरी संकटातून मार्ग काढण्याकरिता महाराजांनी 20 सप्टेबर 1660 मध्ये पन्हाळा आदिलशाहच्या ताब्यात दिला. असे असले तरी सिद्धी जोहरवर आदिलशाहची गैरमर्जी झाल्याने जोहरने विष घेवून आत्महत्या केली.[3] यानंतर महाराजांनी शाहिस्तेखानाविरुद्ध उपाययोजना चालविल्या.

पन्हाळगडाचा इतिहास :

नाग लोकांची वस्ती असलेल्या ह्या स्थळाला प्राचीन काळात ब्रह्मगीरी या नावाने ओळखले जात होते. याचठिकाणी

पराशर षींनी मोठी साधना केली होती. बाराव्या शतकात हा गड कोल्हापूरच्या शिलाहारांच्या ताब्यात होता. याच राजवंशातील भोज दुसरा या राजाने पन्हाळ्यावर अजिंक्य किल्ल्याचे बांधकाम केले. पुढे देवगिरीचे यादव, दिल्लीची सुलतानशाही, बहामणी अशा राजवटींच्या वर्चस्वात पन्हाळा राहिला. बहामनींचा पाडाव झाल्याने आदिलशाहीने पन्हाळा घेवून 'शहानबीदुर्ग' असे नाव देवून आपल्या राज्याच्या उपराजधानीचा कारभार येथूनच सांगितला. महाराजांनी अफजलखानाचा पाडाव केल्यावर आदिलशाही प्रदेश व किल्ल्यांबरोबरच पन्हाळाही जिंकून घेतला होता. सिद्धी जोहरच्या वेढ्यातून सुटकेचा रोमांचकारी प्रसंगाचा पन्हाळा हा एक महत्त्वाचा साक्षीदार आहे. शाहिस्तेखानाच्या स्वारी प्रसंगी महाराजांनी पन्हाळा विजापूरला दिला. पुढे सन 1673 मध्ये कोंडाजी फरजत यांनी फक्त साठ मावळ्यांसह हल्ला चढवून पन्हाळा पुन्हा स्वराज्यात आणला. संभाजी महाराजांना पकडल्यानंतर औरंगजेबाने रायगड घेतला तेव्हा राजाराम महाराज पन्हाळ्यावरच आले होते. औरंगजेबाच्या लष्करी छावणीवर हल्ला चढवून सोन्याचे कळस कापून सेनापती संताजींनी राजाराम महाराजांना पेश केले ते याच गडावर ! राजाराम महाराजांच्या निधनानंतर मुगलांच्या ताराबाईंनी पन्हाळ्यारूनच लढा दिला होता. पुढील काळात सातारा आणि कोल्हापूर ही दोन राज्य अस्तित्वात आली तेव्हा कोल्हापूर राज्याची राजधानी पन्हाळाच होती. सन 1818 मध्ये मराठेशाहीचा अस्त झाला तरी पन्हाळ्यावरील गडकऱ्यांनी सन 1844 पर्यंत ब्रिटिशांशी विरोध चालूच ठेवला होता.[4] शेवटी ब्रिटिशांनी आधुनिक तोफा डागून चार दरवाजा व तटबंदी उडवून किल्ला ताब्यात घेतला.

पन्हाळ्यावर जाण्याचे मार्ग :

कोल्हापूर पासून रत्नागिरीकडे जाणाऱ्या रस्त्याने 24 कि. मी. तर वाघबीड येथून डाव्या बाजूने पाच किलो मीटर गेल्यास पन्हाळ्यावर जाता येते. खूप उंची नसली तरी किल्ल्याचा प्रदेश विस्तीर्ण असा आहे. पन्हाळा हे तालुक्याचे ठिकाण असल्याने हे शहर किल्ल्यावरच वसले आहे. महामंडळाच्या बस थांब्यापासून ते सर्व शासकीय सुविधा गडावरच उपलब्ध आहेत. खाजगी वाहनाने किंवा रिक्षाने गडावरील सर्व महत्त्वाची स्थळे पाहता येतात. गडावर जातांनाच मुख्य रस्ता सोडून उजव्या बाजूस पायथ्याशी असलेल्या नेबापूर येथे शिवा काशीद या स्वराज्यासाठी हौतात्म्य पत्करणाऱ्या वीरांची समाधी आहे. तर गडावर प्रवेश केल्याबरोबर त्यांचा भव्य लढाऊ पुतळा उभारण्यात आला आहे. सरळ पुढे गेल्यास बाजीप्रभू देशपांडेंचा तसाच भव्य लढाऊ पुतळा उभारण्यात आला आहे. येथूनच गड दर्शनास प्रारंभ होतो.[5]

गडावरील वास्तू :

चार दरवाजांचे अवशेष, नाईकीणीचा महाल, सोमेश्वर तलाव व मंदिर, सज्जाकोठी, वाघ दरवाजा, तबक उद्यान, दुतोंडी बुरुज, दौलती बुरुज, राजदिंडी दरवाजा (शिवराय येथून सुटून विशाळगडाकडे गेले होते. आज मात्र दरवाजा दिसत नाही. केवळ पडक्या स्थितीत तटबंदी आहेत.) पुसाटी बुरुज, तलाव धान्य कोठारे (बालेकिल्ला), महालक्ष्मी मंदिर, शिवरायांचे मंदिर, ताराबाईचा वाडा, रेडेमहाल, छत्रपती संभाजी मंदिर, रामचंद्र पंत अमात्य समाधी, राजस बाईंची समाधी (राजाराम महाराजांच्या पत्नी), अंधार बाव, तीन दरवाजा, गोपाळतीर्थ, साधोबा दर्गा, नागझरी, पराशरगुहा (पराशर षींचे साधनास्थळ) दुसऱ्या शिवाजी महाराजांची समाधी इ. ऐतिहासिक स्थळांबरोबरच चित्रपट व्यावसायिक, कलाकार आणि उद्योगपतींचे हंगामी निवासस्थाने पाहता येतात. या गडावर अनेक मराठी चित्रपटांचे चित्रीकरण झालेले आहे. पन्हाळा हे तालुक्याचे गाव पूर्ण गडावरच वसलेले असल्यामुळे एक वेगळेच वैशिष्ट्यपूर्ण स्थान या स्थळाला प्राप्त झाले आहे.[6]

संदर्भ :

1.आचार्य डॉ. धनंजय, मराठा सत्तेचा उदय, श्री साईनाथ प्रकाशन, नागपूर, 2007, पृ. 80
2.देशपांडे डॉ. प्र. न., मराठ्यांचा उदय आणि उत्कर्ष, स्नेहवर्धन पब्लिशिंग हाऊस, पुणे, 2001, पृ. 89–90.
3.पवार डॉ. जयसिंगराव, शिवाजी आणि शिवकाल, फडके प्रकाशन, कोल्हापूर, 2001, पृ.85.
4.भोसले प्रविण, पन्हाळा व विशाळगड (दुर्गदर्शन पुस्तक क्र. 6), नरसिंह पब्लिकेशन्स, सांगली, 2006, पृ. 8–9.
5.प्रत्यक्ष सर्व्हेक्षण, दिनांक 5 जून 2008.
6.प्रत्यक्ष सर्व्हेक्षण, दिनांक 5 जून 2008.

अनिल माणिकराव बैसाणे

Please cite this Article as :*अनिल माणिकराव बैसाणे* **,** *शिवा काशिद व बाजीप्रभूंचे बलिदान – पन्हाळगडाचा वेढा* **:**
Golden Research Thoughts (March ; 2012)

Publish Research Article
International Level Multidisciplinary Research Journal
For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished Research Paper,Summary of Research Project,Theses,Books and Book Review for publication,you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed,India

- ✶ International Scientific Journal Consortium
- ✶ OPEN J-GATE

Associated and Indexed,USA

- ✍ EBSCO
- ✍ Index Copernicus
- ✍ Publication Index
- ✍ Academic Journal Database
- ✍ Contemporary Research Index
- ✍ Academic Paper Databse
- ✍ Digital Journals Database
- ✍ Current Index to Scholarly Journals
- ✍ Elite Scientific Journal Archive
- ✍ Directory Of Academic Resources
- ✍ Scholar Journal Index
- ✍ Recent Science Index
- ✍ Scientific Resources Database
- ✍ Directory Of Research Journal Indexing

Golden Research Thoughts
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005,Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.aygrt.isrj.org